

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки дошкільної та початкової освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

магістра
(освітній ступінь)

на тему:
**«ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОПТИМІЗАЦІЇ
ПРОЦЕСУ МОВЛЕННЄВОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ
РІЗНОВІКОВОЇ КАТЕГОРІЇ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи ДО-21м
спеціальності 012 «Дошкільна освіта», ОС «магістр»
(шифр і назва напрямку підготовки, спеціальності)

Баран Іванна Іванівна

Керівник канд.пед.наук, доц. Чекан О.І.
(прізвище та ініціали)

Рецензент

Мукачево – 2019р.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ МОВЛЕННЄВОГО САМОВИРАЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	11
1.1. Самовираження як особистісний феномен	11
1.2. Специфіка мовленнєвого самовираження дошкільника	25
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ МОВЛЕННЄВОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ	40
2.1. Методика і процедура дослідження мовленнєвої діяльності дошкільників	40
2.2. Аналіз та узагальнення результатів педагогічного дослідження	47
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку української держави особливої актуальності набуває проблема формування особистості високого рівня духовності й культури, представника суспільства, здатного вільно й відповідально визначати свою позицію серед інших, гнучко реагувати на зміни в оточуючій дійсності і самому творити їх.

Сучасній державі потрібні люди, які б характеризувалися волелюбністю, творчою активністю, самостійністю думки, прагненням заявити про себе, про свої можливості, виразити свою індивідуальність, особливість, свої здібності, нахили, інтереси, бажання, ставлення - тобто люди, здатні до особистісного самовираження. Демократичні процеси в державі вимагають вироблення нових суспільних вимог до освіти, зокрема дошкільної як первинної її ланки, основи соціокультурного становлення особистості.

Одним із пріоритетів системи освіти в Україні є спрямованість педагогічного процесу на формування суспільно-значущих цінностей, задоволення інтересів і потреб особистості, створення сприятливих умов для її самовизначення, самовираження і самореалізації.

У реальній життєдіяльності всі форми активності людини пов'язані з мовленнєвою діяльністю. Вона посідає значне місце у життєдіяльності людини, є активним, цілеспрямованим, опосередкованим мовою та зумовленим ситуацією спілкування процесом прийому і викладу мовленнєвого повідомлення у взаємодії людей між собою. Мовлення виступає засобом і процесом особистісного самовираження.

Одним із завдань модернізації освіти в Україні є формування мовленнєвої особистості, яка б володіла вміннями і навичками вільно та творчо користуватися мовними засобами при вираженні своїх потреб, інтересів, можливостей, намірів, володіла основними формами мовленнєвого самовираження. Тому особливої значущості набуває проблема реалізації

особистістю свого потенціалу, становлення її здатності самовизначатися в різних життєвих ситуаціях, виражати у мовленнєвих конструктах своє ціннісне ставлення до довкілля та самої себе.

Саме дошкільний вік є періодом фактичного становлення особистості, розвитку базису її культури, формування вміння вербалізувати свої життєві враження й виражати ціннісне ставлення до людей, природи, предметів. Оскільки фундамент особистості закладається саме в дошкільному дитинстві, суспільству не байдуже, які засади виступатимуть основними у змісті дошкільної освіти, де центром особистісного зростання дитини виступають її власні сили, елементарні форми самовизначення, особистої свідомості.

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні як нормативний документ орієнтує педагогі на цілісний підхід до особистості, акцентує увагу на необхідності узгодження таких основних життєвих сил дитини, як прагнення до самовираження, саморозвитку і самозбереження. Модернізація системи дошкільної освіти передбачає посилення уваги до формування особистості та створення належних умов для її реалізації в різних формах активності: фізичній, соціально-моральній, емоційно-ціннісній, пізнавальній, мовленнєвій, художньо-естетичній, креативній.

Як зазначено у Базовому компоненті дошкільної освіти, формування базису особистісної культури неможливе без своєчасного становлення в дошкільному віці механізмів статевої диференціації та ідентифікації, оскільки усвідомлення дитиною своєї статевої належності входить до структури образу „Я” [26, с. 166]. Оскільки об’єктами духовної активності дошкільника виступають не лише зовнішні сфери життя, а й власний внутрішній світ, то розкриття свого „Я”, власної індивідуальності, виявлення своїх думок, настроїв, переконань засвідчує потребу і здатність зростаючої особистості до мовленнєвого самовираження.

За останнє століття погляд на особистість, її становлення в ранньому онтогенезі еволюціонував від сприйняття її як суми окремих рис до погляду на неї як на систему, що розвивається. Якщо раніше дитина розглядалася як

об'єкт засвоєння зовнішніх навчально-виховних впливів, то сьогодні утверджується ставлення до неї як суб'єкта життєдіяльності, з правом на власний вибір та суб'єктивний погляд.

Важливою особливістю нової, компетентнісної парадигми дошкільної освіти є зміщення акцентів з активності дорослого, як центру відліку у традиційній педагогіці, на суб'єктну активність дитини. Дитиноцентризм означає оптимізацію навчально-виховного процесу в напрямі врахування потреб, інтересів, можливостей зростаючої особистості. Відповідно, у центрі уваги постає дошкільник як активний суб'єкт життя, діяльності, здатний в процесі навчання і виховання спиратися на власний життєвий досвід, збагачувати його, з допомогою дорослих оволодівати вмінням довіряти йому.

На жаль, у більшості сучасних дошкільних навчальних закладів основна увага приділяється в першу чергу мовному, ніж мовленнєвому розвитку дитини. Мовленнєвий розвиток підпорядковується завданням формування у вихованців мовних навичок: фонетичних, лексичних, граматичних, орфоепічних, стилістичних. Як і раніше, процесу формування мовленнєвого спілкування, вмінню адекватно й доречно користуватися мовою в конкретних комунікативних ситуаціях не надається належної уваги.

Проблема мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку у науковій літературі розглядається в контексті нейрофізіологічних механізмів організації мовленнєвих функцій у хлопчиків та дівчаток (В. Єрмеєва, Т. Лоскутова, А. Ольшаннікова, Є. Фатьянова, Т. Хризман); інтелектуально-психологічних відмінностей дітей різної статі (В. Васютинський, Ю. Приходько, Т. Титаренко, Н. Чепелева,); комунікативно-мовленнєвого розвитку (Л.Айдарова, О.Запорожець, Л. Калмикова, І. Луценко, Т. Піроженко, А. Рузська); розвитку мовленнєвотворчої діяльності (Н. Гавриш, О. Ушакова, Е. Короткова); статевої диференціації та міжособистісних взаємин в ранньому онтогенезі (В. Абраменкова, С. Ахунджанова, Т. Говорун, Я. Коломинський., О. Кононко, М. Лісіна, Т. Репіна, Є. Суботський, Т. Титаренко); методики мовленнєвого розвитку

дітей (А. Богуш, Л. Виготський, Л. Калмикова, Н. Орланова, Т. Піроженко, О. Хорошковська, А. Шахнарович); становлення та розвитку мовленнєвої особистості (А. Гончаренко).

Проте залишається недостатньо висвітленим ряд проблем, зокрема:

– потребує уточнення зміст і структура поняття “мовленнєве самовираження”;

– вимагає конкретизації характеристика мовленнєвих засобів, що вживають хлопчики та дівчатка дошкільного віку для забезпечення оптимального акту комунікації;

– вимагає вивчення мовленнєвий контекст дитини в одностатевому та різностатевому угрупованнях;

– потребує дослідження процес становлення в дошкільному віці свідомого ставлення до саморегуляції мовленнєвого самовираження.

Це визначило правомірність та доцільність розгортання нашого дослідження з теми *„Теоретико-методичні засади оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різновікової категорії”*.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різновікової категорії.

Необхідність досягнення мети зумовила вирішення таких **завдань**:

1. Теоретично обґрунтувати феноменологію мовленнєвого самовираження в дошкільному дитинстві.

2. Визначити критерії та встановити типологію мовленнєвого самовираження старших дошкільників через життєвосмислові мовленнєві конструкти.

3. Дослідити вплив мовленнєвої культури педагогів і батьків на типи мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі.

Об’єкт дослідження: процес оптимізації мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі.

Предмет дослідження: умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження старших дошкільників різної статі в умовах дошкільного навчального закладу.

Методи дослідження: *теоретичні методи дослідження:* аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення даних на основі вивчення філософської, соціологічної, психолого-педагогічної теорії та лінгводидактики уможливили аргументоване обґрунтування змісту та структури „мовленнєвого самовираження”, визначення поняттєвого апарату та концептуальних засад, критеріїв та показників, комплексу педагогічних умов оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників.

Емпіричні методи дослідження: спостереження, бесіда, анкетування, педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний) дали змогу визначити типологію мовленнєвого самовираження дошкільників, визначити роль дорослих і однолітків у становленні особливостей мовленнєвої діяльності досліджуваних, з’ясувати специфіку мовленнєвих конструктів хлопчиків і дівчаток.

Дослідно-експериментальна база. Заклад дошкільної освіти №23 «Промінець» м. Мукачево.

Практична значущість полягає у тому, що здійснено цілісний підхід до мовленнєвого самовираження дошкільника як особистісного феномену; *уточнено* зміст і структуру провідних категорій „мовленнєве самовираження”, „мовленнєвий конструкт”; *визначено* критерії, показники та розроблено типологію мовленнєвого самовираження досліджуваних 5-6-ти років; *удосконалено* форми і методи роботи педагога в означеному напрямі; *подальшого розвитку набули* положення щодо використання гендерного підходу у вихованні мовленнєвої особистості в дошкільному віці.

Апробація та впровадження результатів. Основні положення та результати дослідження було представлено у доповіді V міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти», яка відбулася 29 жовтня 2019 року в Державному закладі

«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (кафедра теорії і методики дошкільної освіти) на тему «Теоретичні засади оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників» у співпраці з к.пед.н., доцентом О. І. Чекан.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи містить – 88 сторінок, основний зміст магістерської викладено на 77 сторінках. Робота містить 6 таблиць та 1 рисунок, що обіймають 4 самостійних сторінок основного тексту. Список використаних джерел містить 68 найменування, з яких 1 - іноземною мовою.

ВИСНОВКИ

Аналіз філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної літератури з проблеми мовленнєвого самовираження засвідчив, що у працях сучасних учених значну увагу приділено означеному питанню. Водночас зафіксовано відсутність праць, які теоретично й емпірично обґрунтовують змістово-структурні характеристики мовленнєвого самовираження дошкільників, пропонують типологію мовленнєвого самовираження в дошкільному віці.

Вивчення наукових джерел дало змогу уточнити зміст і структуру поняття „мовленнєве самовираження”, яке визначається як вміння дошкільників за допомогою мовленнєвих засобів і форм заявити про себе; виразити свої думки, наміри, бажання, ставлення; оцінити ставлення до себе та інших; проявити індивідуальність, творчу активність та інтонаційну виразність. Основними структурними компонентами мовленнєвого самовираження дошкільників є когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий.

Під „мовленнєвим конструктом” розуміються мовні засоби (слова, словосполучення, речення) за допомогою яких дитина самовиражається. Словник дошкільника є наочним відображенням вербалізованих конструктів.

На основі узагальнення наукових джерел визначено критерії та показники сформованості у дошкільників мовленнєвого самовираження: прагнення заявити про себе іншим (сформованість потреби; усвідомлення мотиву; прагнення до визнання; сталість прояву мовленнєвого самовираження); уміння виявити індивідуальність (уміння виразити себе; сформулювати узагальнене судження про себе; диференціювати основні почуття); здатність у соціально прийнятній формі відстояти своє право на мовленнєве самовираження (оформлення мовленнєвого конструкта; використання соціально прийнятних мовленнєвих форм; побудова висловлювання з урахуванням можливих реакцій людей).

За розробленими критеріями визначено 4 типи мовленнєвого самовираження дошкільників: *конструктивний, суперечливий, деструктивний, невизначений*. Встановлено, що конструктивним типом мовленнєвого самовираження володіють тільки 10 % дошкільників (2 % хлопчиків, 8 % дівчаток), суперечливим – 33 % (13 % хлопчиків, 20 % дівчаток); деструктивним – 37 % (23 % хлопчиків, 14 % дівчаток), невизначеним – 20 % (12 % хлопчиків, 8 % дівчаток). Аналіз причин низького відсотку конструктивного типу мовленнєвого самовираження дошкільників актуалізує необхідність посилення уваги педагогів і батьків до виховання мовленнєвої особистості, доцільність використання методів, прийомів і засобів, які сприяють формуванню у дитини прагнення заявити про себе, уміння виразити свою індивідуальність засобами мовлення, організаційно-методичного забезпечення вказаного напрямку роботи.

Встановлено, що статеві належності впливає на зміст, форму, засоби мовленнєвого самовираження дошкільників. Мовленнєве самовираження хлопчиків носить практичний характер, а дівчаток – емоційний; хлопчики вживають приємні слова більш справедливо по відношенню до інших, дівчатка вдаються до особистісного вибіркового звернення, яке залежить від ставлення до співрозмовника; у використанні мовленнєвих конструктів хлопчики рідше вдаються до лагідних, привітних слів, ніж дівчатка, частіше використовують брутальні слова; дівчатка використовують неприємні слова іншого характеру (не стільки брутальні, скільки образливі). З'ясовано, що на мовленнєве самовираження хлопчиків та дівчаток впливає угруповання в якому перебуває дитина. В одностатевому угрупованні мовленнєве самовираження забарвлене інтересом дошкільників даної статі; у різностатевому – підпорядковане мовленнєвим еталонам дорослих чи умовам конкретних ситуацій.

З'ясовано, що освоєння дітьми життєвосмислових *мовленнєвих конструктів* здійснюється завдяки наслідуванню мовлення авторитетних дорослих, збагаченню власного життєвого досвіду, розширення контактів з

однолітками. Зафіксовано існування залежності розвитку словника дитини від мовленнєвого спілкування з рідними. Встановлено, якщо дорослі проявляють інтерес до мовленнєвого розвитку дитини, особистим прикладом демонструють позитивні зразки мовленнєвих еталонів, то і дошкільники характеризуються *конструктивними* формами мовленнєвого самовираження. І навпаки, байдуже ставлення батьків до мовленнєвого розвитку дитини, продукує у неї нерозвинену потребу в реалізації свого „Я”, нездатність виражати своє ставлення засобами мовлення (*невизначений, суперечливий* тип). Батьки, діти яких володіють *деструктивним* типом мовленнєвого самовираження, характеризуються емоційною неврівноваженістю, що призводить до вживання ними неприємних, образливих слів, соціально неприйнятних форм висловлювань. Дослідження показало, що вихователі завжди вживали приємні звернення по відношенню до дітей *конструктивного* типу мовленнєвого самовираження, частково – *суперечливого і деструктивного*, залежно від якісного виконання певного доручення та їх зовнішнього вигляду, дошкільники *невизначеного* типу в більшості випадків були обділені в отриманні приємних звернень з боку вихователів.

Викладені у дослідженні результати не розглядаються як вичерпні, такі, що повністю вирішують проблему мовленнєвого самовираження дошкільників. Перспективними залишаються такі аспекти проблеми, як вивчення особливостей мовленнєвого самовираження дошкільників на більш ранніх етапах розвитку дитини (молодший, середній вік); специфіки мовленнєвого самовираження, виходячи з індивідуальних особливостей дітей; зв'язку проблеми мовленнєвого самовираження з іншими проблемами розвитку дитини (розвиток здібностей, розумовий розвиток та ін.).

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>